

INSTITUȚII SĂTEȘTI DIN COMITATUL BIHOR ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

de
ANA ILEA

Pornind de la rolul preponderent al maselor populare în făurirea istoriei, se impune cu necesitate cunoașterea vieții lor obișnuite, a muncii lor cotidiene, a aspirațiilor, a luptei și năzuințelor lor.

Oprindu-ne asupra orînduirii feudale, este bine știut că țărănimea liberă și în cea mai mare parte aservită a fost principala forță făuritoare de bunuri materiale. Cercetarea mai aprofundată a unor izvoare documentare din trecut ne înlesnește pătrunderea în viața satului iobăgesc, în comunitatea sătească cu instituțiile, obiceiurile și modul ei de viață.

În Transilvania încă din timpul organizării societății în obștii sătești, documentele îi atestă pe juzi și cnezi ca prime instituții sătești în fruntea acestor obștii¹.

În părțile Bihorului, în secolele XIII—XIV sint pomeniți cnezii și voievozii în fruntea obștiilor românești. În anul 1274 este amintit voievodul Nicolae; fiul lui Paul (*Nicolaus Waywoda filius Pauli*), iar la 1345 încă patru voievozi în părțile sudice ale Bihorului². Pentru multiplele servicii aduse regelui și Episcopiei romano-catolice de Oradea mulți dintre voievozii români au fost înobilați și au primit danii. Menționăm între aceștia pe voievodul Gheorghe din Gepiș, pe voievodul Mihai din Cociuba, Vasile din Vintere și Ioan din Cărand³. Obținînd astfel privilegiu sau acte de danie voievozii intră în rîndul nobilimii mici sau mijlocii, mai rar în rîndul mării nobilimi, asimilîndu-se clasei stăpînitoare. Are loc deci un proces de diferențiere a acestor reprezentanți ai obștilor românești, formîndu-se două categorii; a celor care

¹ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Editura Dacia, Cluj, 1972, p. 203; Valeriu Șotropa, *Districtul grăniceresc năsăudean*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1975, p. 29.

² Constantin Pavel, *Școalele din Beiuș 1828—1928*, Beiuș, 1928, p. 39, 51—52.

³ Ibidem, p. 66—68.

pășesc în rîndul nobilimii și a celor care rămîn frunțașii obștiilor și luptă împotriva forțelor feudale pentru apărarea intereselor acestora. Tendința de pătrundere în rîndul nobilimii este realizată de puțini dintre ei, majoritatea contopindu-se treptat în rîndurile țărănimii, ajungînd în cele din urmă simpli juzi sau oameni de rînd⁴.

Existența voievozilor este atestată documentar pînă în prima jumătate a secolului al XVII-lea în părțile Bihorului. La 1623 cu ocazia punerii în stăpînire a lui Gavril Movilă asupra domeniului Șinteului sînt menționați voievozii din Țețchea, Chistag, Aștileu de Sus și Peștera⁵. În Bihor, alături de voievozi și cnezi sînt amintiți și crainicii. Primul crainic este amintit în anul 1442 în districtul Beiușului, iar mai tîrziu la 1582 în registrele de dijmă ale domeniului Cetății Orășii sînt menționate trei crainicii în districtul Beiușului (ale lui Petru Banda; Matei Frise și Nicolae Groza), unul în ținutul Beliului (a lui Ștefan Corna) și patru în pertinențele românești ale Suplacului, Cărăndului, Cărăsăului și Rogozului⁶.

Urbariul Cetății Orășii din anul 1600 îi înscrie ca frunțași ai sateilor și tîrgurilor bihorene pe juzi. Spre exemplu la Episcopia Bihor apare un jude prim și un jurat, la Biharea un jude și la Uileac un jude prim⁷. În anul 1655 în scrisorile de punere în stăpînire a lui Ioan Török asupra unei curii nobiliare din Tileagd sînt amintiți judele George Török și juratul Ștefan Kocsis din Tileagd, judele Ștefan Turcozi din Tilecuș, Ioan Gacza din Poșalaca și Ioan Turculy din Borșa⁸.

În perioada stăpînirii turcești probabil că au fost păstrate cel puțin instituțiile cnezilor și juzilor, dat fiind că turcii n-au perturbat vechea organizare băștinașă⁹.

Începînd cu secolul al XVIII-lea documentele vremii vorbesc numai despre juzi, jurați și notari ca frunțași ai satelor din Bihor. În recensămintele populației din comitat (a capilor de familie) din anii 1712—1714, 1719 precum și în conscrierile tuturor bunurilor capitalului din 1722 și ale episcopiei din 1721 primul dintre iobași, înscris în cadrul fiecărei localități este judele satului.

Judele, suprema autoritate locală sau mai marele satului apare în documente, sub denumirea de *iudex*, *föbiró* și *biró*. Autoritatea ju-

⁴ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 209; Valeriu Șotropa, *Districtul grăniceresc năsăudean*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1975, p. 31; Maria Holban, *Mărturia asupra rolului cnezilor de pe marile domenii din Banat în a doua jumătate a sec. al XIV-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. II, 1957, p. 413.

⁵ Virgil Maxim, *Contribuții la geografia istorică a comitatului Bihor în a doua jumătate a sec. al XVI-lea*, în *Crisia*, Oradea, 1974.

⁶ *Ibidem*.

⁷ David Prodan, *Iobașia în Transilvania în sec. al XVI-lea*, Editura Academiei R.S.R. București, 1968, p. 781.

⁸ Arhivele Statului Oradea, (Arh. St. Oradea), fond *Capitulul episcopiei rom. cat. Oradea*, Registre, nr. 1, p. 208—209.

⁹ Liviu Borcea, *Unele aspecte ale stăpînirii otomane în Bihor și nord-vestul României în secolele XVI—XVII*, în *Crisia*, 1974, p. 210.

deluși este prezentă în toate actele de interes comun ale satului, el administrează veniturile comune, poartă grija lucrărilor de interes obștesc, ia măsuri pentru paza și liniștea satului, supraveghează morala și tot el este în același timp și judecătorul satului fie pentru pricini de interes comun, fie individuale¹⁰.

Judele avea deci largi atribuțiuni administrative, fiscale, economice, judecătorești și gospodărești pe care le exercita în limitele comunității sătești, a obiceiurilor pămîntești și a legilor scrise.

În mod obișnuit judele era ales de către comunitate, pe un an, dintre sătenii care se bucurau de cea mai mare autoritate și cei mai înstăriți din punct de vedere economic. Funcția de jude deși nu era plătită aducea inițial însemnate beneficii din judecăți, daruri, drepturi comune și deaceea era mult rîvnită. În exercitarea atribuțiunilor judele era ajutat de jurați, sfatul bătrînilor și de micii slujbași ai satului¹¹.

Îndată ce comunității sătești i s-au suprapus cele două puteri, cea de stat și cea feudală au avut loc adînci transformări în situația organelor locale. Juzii și jurații devin subalternii acestor două puteri, reducîndu-li-se autoritatea și atribuțiunile de pînă acum, dar adăugîndu-li-se în schimb un șir nesfîrșit de noi sarcini și sporindu-le responsabilitatea¹².

În perioada de care ne ocupăm instituțiile comunității sătești sînt tot mai mult subordonate organelor administrative ale puterii de stat și reprezentanților stăpînitorilor de pămînt în scopul menținerii ordinii și stoarcerii feluritelor dări. Cresc mereu sarcinile în interesul celor două puteri și mai puțin pentru satisfacerea necesităților comunității. Prin diferite regulamente și instrucțiuni se urmărește uniformizarea muncii celor care stau în fruntea comunităților sătești. Judele este răspunzător de aplicarea măsurilor și hotărîrilor prevăzute în diferite articole de legi, articole dietale și statute ale comitatului.

După cum prevăd statutele comitatului Bihor din anul 1757, juzii erau obligați să țină evidența contribuțiilor, să repartizeze contribuția să o adune și să o verse la timp în casa comitatului¹³. În instrucțiunile speciale pentru juzii satelor elaborate în anul 1783 se revine asupra acestor prevederi stabilindu-se mai concret obligațiile juzilor în acest sens. Printre altele se menționează că sub numele de contribuții se înțeleg nu numai acelea cuprinse în conscrierile dicale care se varsă în parte la casa de război, (*Cassa Bellica*) și în parte la casa comitatului (*Cassa Domestica*), ci juzii trebuie să aibă în vedere și acea cantitate necesară localității pentru plata lor, a notarilor, a altor slujbași ai satului precum și pentru alte cheltuieli. Juzii trebuie să deli-

¹⁰ David Prodan, *Judele satului iobăgesc în Transilvania în secolele XVII și XVIII*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, vol. IV, 1961, p. 217.

¹¹ *Ibidem*, p. 218.

¹² *Ibidem*.

¹³ Arh. St. Oradea, *fond Primăria orașului Oradea*, Inv. 141, dosar 7.

miteze toate aceste contribuții, să aducă la cunoștința locuitorilor care este situația lor, mărimea lor, când se încasează și pentru ce. Judele se va servi de doi perceptori în fiecare loc, unul care se va ocupa de contribuțiile față de stat și unul de contribuțiile ordinare¹⁴.

Atît statutele din 1757 cit și instrucțiunile din 1783 consemnează obligativitatea juzilor de a întocmi socotelile sau bugetele¹⁵ sătești (*rationes iudicis, biró számadása*) pe care urmează apoi să le prezinte spre verificare oficialilor stăpînilor de pămînt (provizori și șpani). În cazul că stăpînii de pămînt ar neglija să le verifice, atunci să fie trimise magistraților comitatului. Bugetele sătești consemnau în general toate veniturile și cheltuielile (*perceptio et erogatio*) satului, de care judele dădea socoteală și în fața comunității. În aceste însemnări apare încasarea contribuțiilor față de stat, a celor pentru necesitățile localității uneori și a celor față de stăpîn, vărsarea la casa comitatului precum și diferite cheltuieli pentru comunitate.

Astfel de mărturii ale activității juzilor satelor bihorene se păstrează din prima jumătate a secolului al XVIII-lea în număr mai restrîns, crescînd însă considerabil numărul lor în a doua jumătate a secolului și în prima jumătate a secolului următor. Cele mai vechi bugete pe care le avem la îndemînă sînt din 1734, ale localității Biharea situată în apropiere de Oradea, pe atunci ridicată la rangul de tîrg (*oppidum*)¹⁶. Acestea cuprind un tabel nominal al tuturor contribuabililor împărțiți în patru subunități (*tizedek*), specificîndu-se desigur și cuantumul contribuției fiecăruia. După cum rezultă din aceste tabele, localitatea era supusă în anul respectiv la o contribuție (*portio*) de 1975 florini ungurești și la o taxă de 492 florini ungurești față de comitat. Urmează apoi evidența veniturilor, a intrărilor bănești realizate din contribuții, crișme, mori, servicii făcute locuitorilor etc. Pentru a putea da socoteală de modul cum a administrat banii intrați, judele a întocmit în continuare și evidența cheltuielilor din care consemnăm: vărsări la Casa comitatului, cheltuieli ocazionate de încartiruirile militare, pentru diferite cumpărături în folosul comunității, pentru plata salariilor etc.

După cum reiese din însemnările judeului, în acest caz, el era ajutat de doi perceptori (*portio-perceptor, adó-szedő*), fapt constatat numai la unele localități, în general la cele cu o populație mai numeroasă și cu o putere economică mai mare.

Bugetele sătești, alături de alte materiale documentare, sînt valoroase izvoare pentru reconstituirea vieții satului feudal, pentru cunoașterea apăsătoarelor obligații ale locuitorilor față de stat, a evo-

¹⁴ Arh. St. Oradea, *Iond Prefectura jud. Bihor*, Inv. 41, dosar 5, p. 107—116.

¹⁵ Ștefan Imreh, C. Mureșan, *Un nou izvor pentru cunoașterea vieții satului din Transilvania la sfîrșitul sec. XVIII*, în *Acta Musei Napocensis*, V, 1968, p. 215.

¹⁶ Arh. St. Oradea, *Iond Episcopia rom. cat. Oradea, Acte economice*, dosar 4194.

luției raporturilor organelor locale, pe de o parte cu comunitatea iar pe de alta cu autoritățile cărora le erau subordonate.

De cele mai multe ori bugetele erau întocmite de notarul satului, aceasta datorându-se în parte și faptului că mulți dintre juzi erau neștiutori de carte.

Nu în toate cazurile însă juzii se îngrijeau de întocmirea bugetelor, de asemenea nici autoritățile nu le verificau întotdeauna la timp. Acest lucru este confirmat și de actele vizitațiilor decenale ale capitolului din anii 1769—1770¹⁷. Iată câteva din punctele urmărite cu această ocazie: dacă judele încasează contribuția de la populație și dacă pentru aceasta a întocmit socoteli (*rationes*), pe câți ani, dacă acestea au fost revizuite, când și de către cine, pe câți ani n-au fost întocmite și revizuite?

Vom menționa câteva din localitățile unde se consemnează lipsa bugetelor pe anumite perioade. Spre exemplu, în localitatea Măgești în anii 1765—68 cei doi juzi, Petru Haneș și Gabriel Flore n-au întocmit bugetele și acum a fost însărcinat notarul cu întocmirea și prezentarea lor¹⁸. În Dumbrăvița de Codru nu s-au putut prezenta bugetele pentru că juzii, neputînd justifica unele cheltuieli în fața comunității, „au rupt actele”¹⁹. În Felcheriu deasemenea bugetele nefiind întocmite, i s-a dat judeului un termen de 10 zile pentru a le prezenta²⁰. La 1786 locuitorii din Episcopia Bihor se plîng că timp de 10 ani juzii n-au întocmit bugetele, fapt ce aduce prejudicii comunității²¹.

Bugetele sînt mai bogate în informații spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Uneori mai cuprinzătoare, alteori mai sumare bugetele sătești rămîn prețioase izvoare ale vieții materiale și spirituale a satelor iobăgești, putîndu-se citi printre rînduri nemulțumirile, frămîntările și năzuințele acestor oameni.

Judele era obligat prin lege să asigure o utilizare cît mai rațională a proprietăților comunității, să așeze crișmele în locurile cele mai potrivite pentru a aduce venituri cît mai mari și să se îngrijească de sporirea tuturor beneficiilor localității.

O sarcină grea pentru juzi era aceea de a indica locul unde se găsesc cei care și-au părăsit pămînturile, adică cei fugiți și de a-i urmări pe tîlhari, pe dezertorii din armată și pe complicii lor²². Într-o circulară din anul 1757 se aduce la cunoștința juzilor și locuitorilor din satele Mișca, Chișlaz, Chiraleu, Tăut, Bistra, Chiribiș, Popești, Varviz, Borumlaca etc., ca în fiecare noapte un jurat cu 6 oameni

¹⁷ Arh. St. Oradea, *fond Capitlul Episcopiei rom. cat. Oradea. Acta antiqua*, F. VIII.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 34.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 36.

²⁰ *Ibidem*, nr. 8.

²¹ Arh. St. Oradea, *fond Episcopia rom. cat. Oradea. Acte economice* dosar 4404.

²² Arh. St. Oradea, *fond Prefectura jud. Bihor. Inv. 41, dosar 5, fila 126—128*

înarmați cu puști și furci să stea în mijlocul satului și doi dintre ei să fie tot timpul treji. Lângă clopotniță de asemenea să fie un om care să tragă clopotele în caz de nevoie și toți locuitorii să fie pregăliți pentru a-i prinde pe tâlhari. Dacă aceste măsuri nu vor fi luate și tâlharii vor putea pătrunde în sate, judele și doi dintre jurați vor fi întemnițați la Oradea²³. În anul 1791 se atrage atenția provizorului de Vașcău că juzii citorva sate de aici n-au executat dispozițiile în legătură cu urmărirea tâlharilor și că ar fi putut fi prevenit și jaful de la Petrileni²⁴. Judele trebuia să țină evidența tuturor sătenilor, inclusiv a celor fugiți și să supravegheze ieșirea și intrarea în sat pentru a preveni furturile.

După cum precizează instrucțiunile, judele era obligat să observe regulile de prevenire a incendiilor care se puteau naște din uscarea cînepii și păstrarea în fiecare casă a lămpilor²⁵.

Întrucît atît statul cît și stăpînul feudal urmăreau o evidență cît mai clară a capacității de plată a supușilor și îndeplinirea obligațiilor mereu crescînde, funcția de jude devine tot mai grea. Judele se găsește între mai multe puteri, între propia-i obște, care cere sarcini publice și feudale cît mai puține, puterea publică sau militară și stăpînul feudal care cer tot mai multe sarcini, fiecare tinzînd să-l acapareze pe jude în serviciul propriilor interese²⁶.

Ca oameni de încredere ai comunității de cele mai multe ori îi întîlnim pe juzi ca purtători de cuvînt și apărători ai intereselor acesteia în fața oficialităților.

Grăitor este în acest caz exemplul juzilor celor 39 de sate din districtul Lunca cu ocazia nesupunerii și rezistenței acestora la plata dijmei. La anul 1715 episcopia de Oradea a pornit două procese împotriva acestor juzi care s-au situat în fruntea mișcării satelor împotriva dijmei. Remarcăm între aceștia pe judele Gheorghe Ciontoș din Sîrbi²⁷.

În districtul Vașcău juzii susțin plîngerile locuitorilor în ce privește căraușia lungă, transportul lemnului, a minereului și a cărbunelui²⁸. Tot în numele comunității juzii înaintează plîngeri împotriva abuzurilor și pagubelor săvîrșite de armatele încartiruite pe teritoriul comitatului²⁹. Cu ocazia reglementării urbariale din 1769—1772 juzii și jurații tuturor satelor din comitat au avut un rol deosebit în stabilirea avantajelor și neajunsurilor locurilor (*beneficia et maleficia lo-*

²³ Arh. St. Oradea, *Colecția de documente foi volante*, dosar 41, fila 1.

²⁴ Arh. St. Oradea, *fond Episcopia rom. cat. Oradea. Acte economice*, dosar 3501.

²⁵ Arh. St. Oradea, *fond Prefectura jud. Bihor*, Inv. 41, dosar 5, p. 133.

²⁶ David Prodan, op. cit., p. 221—222.

²⁷ Virgil Maxim, *Mișcări sociale la românii de pe Valea Barcăului și districtul Luncii (comit. Bihor) în primele decenii ale sec. al XVIII-lea*, în manuscris la Arh. St. Oradea.

²⁸ Arh. St. Oradea, *fond Prefectura jud. Bihor*, Inv. 41, dosar 159, fila 114.

²⁹ Ibidem, dosar 81, fila 18.

corum) pe baza cărora s-a întocmit clasificatorul celor 464 de localități în vederea elaborării noilor urbarii³⁰.

Cele mai apăsătoare sarcini pentru jude erau însă cele venite din partea stăpînului feudal, al cărui supus era de altfel și el ca și ceilalți iobagi ai satului. Judele era principalul colaborator al dregătorilor stăpînului, urmărirea executarea de către iobagi a tuturor sarcinilor, supraveghea respectarea monopolurilor stăpînului, fiind obligat să-i denunțe pe contravenienți, pe cei care se sustrag de la îndatoriri, participă la măsurarea băaturilor pentru crișmărit, la măsurarea grînelor pentru sămînță, era prezent deci în toate acțiunile legate de stăpînirea și gospodărirea moșiei stăpînului³¹. După cum reiese din bugetele sătești în sarcina judei cădea de multe ori, stringerea censului, a taxei de ghindărit, a daturilor, precum și a diferitelor taxe de arendare.

Juzii erau obligați să ia parte la stringerea dijmei. În registrele de dijmă, la sfîrșitul tabelii fierării localității, juzii atestă că dijmuirea s-a făcut în prezența lor și nu s-a luat nici mai mult nici mai puțin decît atît cît este consemnat, semnează judele, un jurat și notarul localității³².

Din nenumăratele plîngeri ale locuitorilor reiese că una din sarcinile complicate ale judei era scoaterea iobagilor la robotă și căraușia lungă pentru stăpîn. La 1758 spre exemplu, locuitorii din Olcea declară că uneori juzii au aplicat pedepse pentru neexecutarea la timp a muncilor pentru stăpîn, printre care transporturile la fabrica de bere din Beliu³³.

Tot prin intermediul juzilor se făceau cunoscute în mijlocul sătenilor toate dispozițiile venite atît din partea comitatului cît și din partea stăpînului.

Reducerea autorităților judei, accentuarea subordonării lui se răsfrîng și asupra alegerii persoanei acestuia. Dacă înainte era ales de către comunitate, acum judele este tot mai mult impus de către puterile suprapuse, conform intereselor lor³⁴. Alegerea judei este reglementată și prin urbariul de la 1772 care prevede ca stăpînul de pămînt să numească 3 persoane din care comunitatea să aleagă una pentru funcția de jude. Notarul și jurații însă sînt aleși de comunitate fără aprobarea stăpînului. Se specifică în continuare că stăpînul îl poate îndepărta și chiar pedepsi pe judele care nu are o comportare cores-

³⁰ Ana Ilea, Veronica Covaci, *Reglementarea urbarială din Bihor de la 1769—1772*, în manuscris la Arh. St. Oradea.

³¹ David Prodan, *op. cit.*, p. 220.

³² Arh. St. Oradea, *fond Capitulul episcopiei rom. cat. Oradea. Socotelile oficiilor economice*, F. CLIV., nr. 375, F. XCIII, F. XCII.

³³ Arh. St. Oradea, *fond Episcopia rom. cat. Oradea. Acte economice*, dosar 4404.

³⁴ David Prodan, *op. cit.*, p. 222.

punzătoare. Juzii, pentru serviciile pe care le fac stăpînilor nu sînt scutiți de prestații³⁵.

În mod obișnuit judele se alege pentru un an de zile, putîndu-se realege aceeași persoană mai mulți ani la rînd. După cum deducem din bugetele sătești în prima jumătate a secolului al XVIII-lea erau mai frecvente cazurile cînd același jude să se fi menținut în funcție doi-trei ani sau chiar și mai mult. Spre sfîrșitul secolului însă astfel de cazuri sînt tot mai rare, judele schimbîndu-se de la an la an, fapt ce denotă că funcția nu mai era rîvnită și că judele nu-și putea duce la bun sfîrșit toate sarcinile nici în interesul localității și nici față de stăpîni.

Comunitățile opuneau o puternică rezistență încercărilor stăpînilor de a le impune juzii, ba mai mult își alegeau juzi fără consimțămîntul stăpînului. Spre exemplu în anul 1758 locuitorii din Olcea, adunîndu-se în casa unui iobag, l-au ales jude pe Sudrigean Crăciun și au refuzat să plece la Beliu pentru confirmarea lui. Provizorul îl propusese pe fostul jude Balla On, care după cum declara el băuse deja „aldă-mașul” la Beliu. Cu ocazia cercetărilor au declarat locuitorii că nu-l vreau jude pe cel propus de stăpîn pentru că acesta nu are preocupări în interesul localității la fel ca și cei doi jurați din anul trecut. Propun locuitorii în continuare ca înafara acestor trei persoane provizorul să numească încă un jude pe lîngă cel ales de comunitate iar dintre aceștia va rămîne cel care va întruni mai multe voturi. Printre altele locuitorii au declarat că nu pleacă la Beliu pentru confirmarea judeului întrucît și în anul trecut au fost în aceeași situație și la Beliu au fost bătuți³⁶.

Locuitorii din Episcopia Bihor se plîng de asemenea împotriva juzilor impuși de către stăpînul de pămînt și cer juzi care să urmeze adevărul, calea cea dreaptă în folosul celor trei părți (comitat, stăpîn și localitate), iar juzii de pînă acum să dea socoteală de greșelile lor în fața comunității³⁷. Observăm deci că erau unii dintre juzi, desigur puțini la număr, care se atașau intereselor stăpînului și își uitau situația de iobagi și obligațiile față de semenii lor.

Concurența între stat și stăpînii feudali în a-i atrage pe juzi și întreaga masă iobăgească de partea unuia sau altuia se adincește și mai mult în perioada absolutismului luminat cînd statul caută să-l scoată de iobag de sub arbitrariul stăpînilor de pămînt și să curme abuzurile acestora. Nu întîmplător statutele comitatului și instrucțiunile pentru juzi subliniază că încasarea contribuției față de stat și depunerea ei rămîne în sarcina comunității și a judeului iar magistrații comitatului

³⁵ Arh. St. Oradea, *fond Capitlul episcopiei rom. cat. Oradea. Acta Antiqua*, F.L.

³⁶ Arh. St. Oradea, *fond Episcopia rom. cat. Oradea. Acte economice*, dosar 4404.

³⁷ Ibidem.

trebuie să aibă grijă ca în aceasta să nu se amestece stăpînii de pămînt și dregătorii lor. De asemenea stăpînii de pămînt să nu-și strîngă dările deodată cu cele față de stat, iar executorii comitatului să nu fie deranjați cu această ocazie de către dregătorii stăpînului³⁸. Pe lîngă alte măsuri bine cunoscute în acest sens, în anul 1781 într-un intimat al Consiliului locotenențial se arată că pînă acum juzii și notarii satelor au depus jurămîntul în fața preoților (de aceeași confesiune), dar se dispune ca de acum înainte jurămîntul să se depună în fața unui magistrat al comitatului³⁹.

Ca o consecință a sporirii sarcinilor judeului a fost și instituirea ajutoarelor lui în primul rînd a judeului mic sau vicejudeului (*subiudex, kisbíró, iudex minor*). În funcție de mărimea localităților, de multitudinea sarcinilor numărul juzilor mici ajunge pînă la 3—4 într-o localitate. În registrele de dijmă la 1747 localitatea Vășad este înregistrată cu un jude prim și doi juzi mici, iar Șilindru cu un jude prim și un jude mic⁴⁰. La 1764 în localitățile Dumbrăvița de Codru, Suplacul de Tinca, Căpîlna și Dumbrăvița Mică alături de jude apar cîte un jude mic și unul sau doi juzi ai morii (*malom bíró*)⁴¹. Conscrierea posesiunilor episcopiei din anul 1791 înregistrează 37 localități dintre care 22 aveau jude prim și cîte un jude mic, 10 cîte un jude prim și doi juzi mici, 3 cîte un jude prim și 3 juzi mici, una cu 4 juzi mici iar una numai cu jude prim⁴². Juzii mici erau aleși dintre jurații locului. Numărul juraților de asemenea era diferit ajungînd în unele localități pînă la 8.

Judele morii, care apare în unele localități, era în general o funcție economică în cadrul domeniului feudal și deservea interesele stăpînului în ce privește supravegherea morilor, luarea vămii etc. Alta era situația acestor juzi în satele care aveau mori proprii sau în jumătate. În acest caz judele morii avea sarcini atît din partea comunității cît și din partea stăpînului.

Pentru toate serviciile pe care le făcea, judeului îi revenea o parte din veniturile comunității nefiind plătit însă nici de către stat nici de către stăpînul de pămînt. În bugetele sătești la capitolul „*erogatio*” este consemnată o sumă oarecare pentru plata salariilor, fără a se face nominalizări de cele mai multe ori. Spre exemplu în satul Archiș pe anul 1785—86 pe lîngă alte cheltuieli ale comunității apar și 5 fl. pentru plata judeului⁴³.

³⁸ Arh. St. Oradea, *fond Prefectura jud. Bihor*, Inv. 41, dosar 5, fila 123.

³⁹ Arh. St. Oradea, *fond Episcopia rom. cat. Oradea. Acte ecleziastice*, dosar 352.

⁴⁰ Arh. St. Oradea, *fond Capitulul episcopiei rom. cat. Oradea. Socotelile oficiilor economice*, F. XCII. nr. 272/a.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Arh. St. Oradea, *fond Episcopia rom. cat. Oradea. Acte economice*, dosar 2417.

⁴³ Ibidem, dosar 4169.

Din partea stăpînului e răsplătit doar prin anumite scutiri parțiale sau totale de prestații iobăgești. Scutirea juzilor însă nu era o regulă generală, depindea de bunăvoința stăpînului. Situația era foarte diferită de la un domeniu la altul și de la un sat la altul chiar în cadrul aceluiași domeniu. După cum ne indică jurnalele de robotă și conscrierile urbariale juzii și uneori chiar și jurații, de cele mai multe ori erau scutiți de robotă, apar totuși uneori scutiți de cens. Spre exemplu, în conscrierea posesiunilor episcopiei din 1791 alături de crișmari, paznici de cîmp, dogari și alți angajați domeniali apar și judele prim și judele mic scutiți de obligații.,

Întilnim cazuri cînd însăși comunitatea sătească intervine pe lîngă stăpîn pentru a-i scuti pe juzi de obligații. Revelatoare sînt în acest sens cererile localităților Bicaciu, Dumbrăvița de Codru, Suplacul de Tinca, Ineul de Criș, Miersig și Forosig prezentate în ședințele capitulare din anul 1771. S-a aprobat scutirea juzilor pentru anul în curs⁴⁴. Tot în ședințele capitulare se precizează că juzii locului în raport cu munca pe care o prestează în folosul domeniului vor fi scutiți de dijmă jumătate sau în întregime la aprecierea dijmuitorilor, cu condiția să fie serioși și cu credință față de stăpîni⁴⁵. Se desprinde de aici o mare relativitate a scutirii de dijmă după cum ne demonstrează și registrele de dijmă. În 1799 spre exemplu juzii primari și juzii mici ai celor nouă sate din raționistatul Cheșa sînt scutiți de robotă și unii dintre ei sînt scutiți total sau parțial de dijmă⁴⁶.

În concluzie, scutirea juzilor de obligații urbariale era lăsată la latitudinea stăpînului de pămînt și în consecință foarte diferită de la sat la sat și de la un an la altul.

Observăm o diminuare și o îngrădire tot mai accentuată a surselor de venit ale judeului. Pe aceeași linie se înscrie și restrîngerea dreptului de judecată asupra sătenilor. După cum precizează și statutele comitatului judele poate judeca numai pricini care să nu depășească un florin iar pedeapsa corporală să nu depășească 12 lovituri. Întrucît s-au observat abuzuri din partea juzilor, stăpînii de pămînt trebuie să vegheze ca gloabele să nu fie excesive. Toate pricinile care presupuneau gloabe mai mari au fost acaparate de scaunul de judecată al stăpînului, mai ales pentru veniturile ce le implica acest drept, iar gloabele mici au fost convertite în pedepse corporale pentru a nu scădea capacitatea de plată a supușilor⁴⁷.

Alături de juzi și jurați un alt demnitar al satului feudal era *notarul*. În decizia urbarială a scaunului domeniului episcopiei din anul 1751 și în cea pentru domeniul cameral din 1753 se arăta că notarul este foarte necesar supușilor pentru a fi prezent la judecățile

⁴⁴ Arh. St. Oradea, *Iond Capitulul episcopiei rom. cat. Oradea*, registre, nr. 69.

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 77, p. 91.

⁴⁶ *Idem*, *Socotelile oficiilor economice*, F. CLIV, nr. 375.

⁴⁷ David Prodan, *op. cit.*, p. 220—221.

lor, pentru a face cercetări, pentru a le scrie pasualele pentru că aceștia sînt simpli, necunoscători de carte și fără notar nu pot face nimic. Pe notar îl vor plăti locuitorii după cum vor conveni, iar persoana aptă pentru aceasta slujbă va fi numită de stăpîn⁴⁸.

Comisia imperială instituită în Bihor, în anul 1757 a dispus ca notarul să nu fie impus satelor de către stăpînul de pămînt ci locuitorii să-și aleagă notar pe cel ce ei îl vor socoti potrivit⁴⁹. Dealtfel și urba-riul de la 1772 dă drept liber comunității de a-și alege notarul. Numai localitățile mai mari își aveau fiecare notarul ei, majoritatea însă tot cîte 2—3 sau chiar și patru sate aveau un notar. Spre exemplu la 1768 aveau același notar Sititecul cu Miersigul, Cărăsăul cu Petidul, Cacuciul Vechi cu Măgești, Gălășeni și Josani⁵⁰.

Notarii erau plătiți la înțelegere cu comunitatea, de aceea plata lor diferă de la caz la caz. Notarul din Alparea primea anual 8 florini, pentru cumpărarea și repararea încălțăminteii încă 1 fl. și 6 mariani, mai primea apoi 3 cible de grîu și 4 cible porumb. Uileacul de Criș plătea notarul cu 20 fl/an, 4 fl. pentru încălțăminte, 8 cible de grîu, 50 libre sare și 12 care lemne de foc. În cazul Suplacului de Tinca se menționează că notarul nu are nici o plată dar este scutit de daturi și românii în zilele de sărbătoare, de bună voie, îi prestează cîte 1/2 zi de muncă. Locuitorii din Cărăsău și Petid dădeau notarului de fiecare casă cîte 4 cr. iar comunitatea întregă cîte 5 cible grîu, o zi de arătură pentru porumb și o zi de sapă⁵¹.

Notarii erau indispensabili comunității atît pentru interesele generale ale locului cît și pentru necesitățile personale ale sătenilor ei fiind în multe cazuri singurii în măsură să scrie și să citească. Întîlnim și aici cazuri cînd stăpînul feudal încearcă să impună notarii în diferite localități. Spre exemplu la 1795 juzii și locuitorii din Nermiș, Groșeni, Cărănd, Birzești și Săliște de Beliu declară că nu se pot înțelege cu noul notar și nici nu cunosc cum a ajuns acest notar aici întrucît ei n-au fost consultați⁵².

Înafara juzilor satelor în cele trei districte, Beiuș, Beliu și Vașcău au existat *juzii supremi* sau districtuali, urmași ai vechilor cnezi. În decizia urbanială a episcopiei din 1751 se menționa că juzii supremi vor fi reduși la 3 în domeniul Beiuș și la 2 în domeniile Beliu și Vașcău continuînd să fie scutiți de taxele și robotele domeniiale și publice întrucît nu au altă plată⁵³. Comisia imperială, în 1757, ordonă însă ca

⁴⁸ Arh. St. Oradea, *fond Prefectura jud. Bihor*, nr. 41, dosar 162, fila 112.

⁴⁹ Arh. St. Oradea, *fond Episcopia rom. cat. Oradea. Acte economice*, dosar 2324.

⁵⁰ Arh. St. Oradea, *fond Capitulul Episcopiei rom. cat. Oradea. Acta Antiqua*, F. 8.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 14 (Alparea), nr. 29 (Uileacul de Criș), nr. 8 (Suplacul de Tinca), nr. 10 (Petidul).

⁵² Arh. St. Oradea, *fond Episcopia rom. cat. Oradea. Acte economice*, dosar 4404.

⁵³ *Ibidem*, dosar 2324.

juzii supremi să nu fie scutiți de contribuții, subliniind că problema contribuțiilor nu aparține urbariului și prin urmare numai autoritatea imperială poate să hotărească în acest sens⁵⁴. Peste un an comitatul revine la această problemă specificând că deși nu este prevăzută în legi scutirea de contribuții a juzilor, date fiind serviciile pe care le-au adus și le aduc stăpînilor de pămînt, se va interveni pe lângă curtea imperială pentru ca această scutire să fie menținută în continuare⁵⁵.

Socotelile provizoratelor din cele trei domenii atestă existența a patru juzi supremi în domeniul Beiuș și cite doi la Beliu și Vașcău. Juzii supremi se îngrijeau de strîngerea gloabelor, de bunul mers al lucrărilor agricole, de gospodărirea rațională a pămîntului alodial, de îndeplinirea obligațiilor urbariale controlîndu-i pe juzii satelor și răspunzînd în același timp în fața provizorilor. Spre sfîrșitul sec. al XVIII-lea juzii supremi au încetat de a mai funcționa, atribuțiile lor fiind preluate de către șpanii domeniali.

În concluzie, putem spune că vechea autonomie a obștei sătești cu instituțiile ei este știrbită de către autoritatea de stat și puterea stăpînului feudal. Funcția de jude, cea mai înaltă demnitate a satului feudal, dintr-o distincție rivnită de toți iobagii se transformă treptat într-o servitute, o sarcină deosebit de grea, de la care toți caută să se sustragă.

Judele era pasibil de pedeapsă în cazul că locuitorii satului nu-și îndeplineau la timp obligațiile publice și feudale. Făcînd o privire de ansamblu asupra tuturor obligațiilor la care era supusă o localitate în decursul unui an și avînd în vedere restanțele care sînt frecvente, înțelegem de ce funcția de jude devenise o povară, acesta ne mai putînd păstra un echilibru între interesele obștei din care el însăși făcea parte și a celor două puteri cărora le era supus.

Sursele de venituri ale judeului au fost mult diminuate, el fiind supus la obligații atît de stat cîte și față de stăpînul feudal, ca și ceilalți iobagi, în conformitate cu legile în vigoare, scutirea acordată de către stăpîn fiind foarte relativă.

Juzii în majoritatea lor rămîn atașați comunității, apără interesele semenilor lor, dînd curs plîngerilor și nemulțumirilor acestora în fața apăsătoarelor obligații și a abuzurilor dregătorești. Pînă la sfîrșitul sec. al XVIII-lea îi întîlnim pe juzi făcînd parte din scaunul de judecată al episcopiei, avînd posibilitatea deci să ia poziție în interesul comunității.

Deși știrbită autonomia instituțiilor sătești în cadrul administrației feudale cu un sistem centralizat în care legea cîștigă prioritate față de dreptul cutumiar, regulamentul față de obicei, se păstrează totuși

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibidem.

formele tradiționale, metodele înrădăcinate ale guvernării locale, legea neputînd realiza o preponderență absolută⁵⁶. Atît statul cît și stăpînii feudali în concurența lor de a-și atrage masa iobăgească erau nevoiți să facă unele concesii, să se abată de la litera legilor scrise.

L'INSTITUTION RURALE DE LA COMTÉ DE BIHOR DANS LA XVIII-IME SIÈCLE

Resumé

S'appuyant sur des documents inédits des archives, le travail présente l'évolution des institutions des villages du département de Bihor dans le XVIII-e siècle: le juge et le notaire, L'auteur en examine l'élection, la confirmation les obligations du juge envers le seigneur feodal et l'État et les reglementation de l'activité du juge. Le travail s'achève sur quelques appréciations concernant l'atitute des juges envers les revendications des serfs.

⁵⁶ Ștefan Imreh, C. Mureșan, *op. cit.*, p. 225.